

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, insan hüquqları və hüquqi dövlət quruculuğu

Özünü AXC-nin varisi elan edən Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə yenidən dövlət müstəqilliyinə qovuşdu.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq; Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək; vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq; xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq; ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq, hamının faydalı həyat səviyyəsini təmin etmək; ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq, bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək" kimi ifadə olunmuş vəzifələrin həll edilməsini həm vacib zərurətə çevirmiş, həm də özünün mövcudluğu ilə bunun üçün ilkin - müqəddəm hüquqi əsaslar vermiş və zəruri şərait yaratmışdır. Azərbaycan tarixinin təkə sovet (1920-1991-ci illər) dövrünün deyil, əvvəlki daha və uzaq və qədim dövrlərinin də kommunist təbliğinin prinsipləri, qondarma marksist-leninçi metodologiya əsasında tədqiq olunduğunu, əslində isə, təhrif olunduğunu sübuta yetirmək indi bir o qədər də çətin deyildir. Tarixi həqiqətlərin qəsdən təhrif edilməsinin bariz nümunəsi 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixidir. Tarix elmləri doktoru, professor A.İsgəndərov yazır ki, bu torpağın üstündə addımlayaraq, bu xalqın çörəyini yeyərək, onun maddimənəvi dəstəyi ilə ərşəyə yetib elmi mənəb, şan-şöhrət sahibi olaraq, böyük pafosla özünü tarixçi-alim adlandıran kommunist məddahları adından da adi həqiqətə-"Gülüstan" və "Türkmənçay" sülh müqavilələrindən sonra soyqırımının Azərbaycan torpaqlarının işğalının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildiyinə uzun illər boyu göz yummuş, yaxud xalqımıza qarşı ermənilərin soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı təzahür hallarının mahiyyətə təhrif olunmuş şəkildə, məsələn, 1918-ci ilin mart ayından etibarən əksinqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur planın həyata keçirilməsini, ən yaxşı halda, "vətəndaş müharibəsi" kimi təqdim etməkdən zərrəcə olsa da, vicdan əzabı çəkməmişlər. Halbuki 1918-ci ilin mart qırğını Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən və hər dəfə də torpaqlarımızın müəyyən hissəsinin zəbt edilməsi ilə müşayiət olunan bütün faciələri cərgəsində

ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünlü, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətində miqyasına və amansızlıq dərəcəsinə görə ayrıca bir məhlə, müstəsna vandalizm hadisəsidir, deməli, bütün incə məqamlarına qədər tədqiq olunmalı, öyrənilməli, ən başlıcası isə, dərs alınmalı tarixi fakt və tarixi həqiqətdir. 1997-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunmasının 79-cu ildönümünə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Ümummilli Lider Heydər Əliyev 1918-ci ilin mayına qədər Cənubi Qafqazda, o cümlədən, Azərbaycanda baş verən siyasi hadisələrə qiymət verərək qeyd edir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunana qədər bu bölgədə mövcud vəziyyət son dərəcə mürekkəb olmuşdur. Birinci Dünya müharibəsi və onun nəticələri bu bölgəyə ağır təsir göstərmişdir. Xüsusilə, erməni daşnak qüvvələrinin müsəlman əhalisinə qarşı törətdikləri qırğınlar böyük faciələr kimi yadda qalmışdır". Ulu Öndər Heydər Əliyev Cənubi Qafqazda müstəqillik ideyasından əvvəlki Azərbaycan, erməni və gürcülərin Zaqafqaziya Komissarlığı və Zaqafqaziya Seymində göstərmiş olduqları fəaliyyətə də münasibət bildirmişdir: "O zaman, hətta Zaqafqaziya ölkələrinin birlikdə dövlət müstəqilliyini elan etmək təklifləri də olmuşdur. Lakin Cənubi Qafqazdakı siyasi vəziyyət və aralarındakı ərazi mübahisələri Zaqafqaziya dövlətinin bir aydan artıq yaşamasına imkan verməmişdir". Dövrün siyasi hadisələrinin təhlilini verən Ulu Öndər Heydər Əliyev məruzəsində qeyd edir: "1918-ci il mayın 28-də xalqımızın qabaqcıl ziyalıları, Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşüncələr Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması haqqında Tiflisdə qərar qəbul etmiş və bu qərarı "İstiqlal Bəyannaməsi" adı altında elan etmişlər. Sonra yeni iyunun ortalarından Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gəncə dövrü başlanmışdır". Məlumdur ki, Bakıda Stepan Şaumyan başda olmaqla yaradılmış bolşevik-daşnak güruhu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Bakıya köçməsinə imkan vermişdi. 1918-ci ilin sentyabrında Qafqaz İslam Ordusunun köməyi ilə Bakı şəhəri azad olunduğundan sonra Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Bakıya köçmüş və fəaliyyətini burada davam etdirmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa müddət ərzində fəaliyyətini də yüksək qiymətləndirir: "Bu respublikanın yaranması və az müddətdə də olsa yaşaması Azərbaycan xalqının dövlətçiliyinin bərpasında, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etmək yolunda demokratik quruluş yaratmaq istiqamətində tarixi rol oynamışdır. Azərbay-

can Xalq Cümhuriyyəti bir çox dəyərli işlər görmüş və Azərbaycanı bir müstəqil demokratik respublika kimi yaşatmağa çalışmışdır". Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mövcud olan dövrdə beynəlxalq aləmdə baş verən bir sıra siyasi hadisələr Azərbaycana öz təsirini göstərmiş oldu. Belə ki, 1918-ci il iyunun 4-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə Osmanlı dövləti arasında Batumda müqavilə imzalandı. Müqavilənin şərtlərinə görə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkə daxilində ona edilən təcavüzü aradan qaldırmaq üçün Osmanlı dövlətindən kömək ala bilərdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bu müraciətinə müsbət cavab verən Osmanlı hökuməti Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə təşkil olunmuş Qafqaz İslam Ordusunu Azərbaycana göndərmiş oldu.

1918-ci il iyunun sonu - iyulun əvvəllərində Qafqaz İslam Ordusu Şaumyanın 20 minlik ordusu ilə ölüm-dirim savaşında qalib çıxdı. Bakı Soveti qüvvələrinin məğlub edilməsi ilə Bakının azad edilməsi uğrunda istiqlal mübarizəsi başlandı. Hadisələr bu şəkildə uzun müddət davam edə bilmədi. Birinci Dünya müharibəsinin iştirakçısı olan Osmanlı dövləti Mudros barışıqına görə məğlub dövlət kimi Cənubi Qafqazı, o cümlədən, Azərbaycanı tərk etməyə məcbur oldu. Antanta qüvvələri adından general Tomsonun rəhbərliyi altında ingilis qoşunları 1918-ci il noyabrın 17-də Bakıya daxil oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti ilə bağlı yaranan çətinlikləri təhlil edən Ümummilli Lider Heydər Əliyev öz məruzəsində bildirir: "Azərbaycanın ətrafında və daxilində gedən proseslər bu respublikanın və hökumətin öz normal fəaliyyətini davam etdirməsinə imkan verməmişdir. Rusiyadakı bolşevik hökuməti keçmiş çar Rusiyasının bütün ərazisində bolşevik üsul-idarəsini qurmağa cəhd göstərərək, Azərbaycanda istilaçılıq hərəkatlarına başlamışdı. Respublikanın daxilində o cəhdləri dəstəkləyən qüvvələr azərbaycanlı olmamışlar. Eyni zamanda, Cümhuriyyətin hökumətində və onun yaratdığı parlamentdə də daxili ziddiyyətlər və çekişmələr onun süqut etməsinə gətirib çıxarmışdır".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutunun obyektiv səbəblərinin təhlilini verən Ulu Öndər Heydər Əliyev qeyd edir ki, güclü xarici müdaxilələrə məruz qalan Xalq Cümhuriyyəti belə şəraitdə yaşaya bilməzdi. Mən bir daha deyirəm ki, "Xalq Cümhuriyyətinin süqutu onun rəhbərlərinin günahı deyil, Cümhuriyyətin süqutunun əsas səbəbi sovet qırmızı ordusunun Azərbaycana daxil olması və Cənubi Qafqazı işğal etməsi idi". Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinə həsr

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

olunmuş təntənəli mərasimdə Ulu Öndər Heydər Əliyev 2 il qədər fəaliyyət göstərmiş milli hökumətin dövlətçilik tariximizdə tutduğu yerə xüsusi qiymət vermişdir: "1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması Azərbaycan xalqının həyatında tarixi hadisə olmuşdur və xalqımızın dövlətçilik salnaməsinin parlaq səhifələrindən biridir". Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə qiymət verməklə yanaşı, XX əsr Azərbaycan tarixini dövrlərə bölərək qeyd edir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından keçən 80 il dörd mərhələyə bölünə bilər: birinci - 1918-20-ci illər-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi illər; ikinci - 1920-1922-ci illər - Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının hakim olduğu illər; üçüncü - 1922-1991-ci illər-Azərbaycanda totalitar rejim, kommunist ideologiyası şəraitində yaşadığımız dövr; dördüncü-1991-ci ilin sonundan-dekabrından başlayaraq, Sovetlər İttifaqının dağılması ilə əlaqədar Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi gündündən indiyədək keçən dövrüdür".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə bağlı mövcud tarixi şəraitə nəzər salan Ümummilli Lider Heydər Əliyev qeyd edir ki, Birinci Dünya müharibəsinin başa çatması, rus çarizminin süqutu, Rusiyada Oktyabr

çevrilişi və ondan sonra yaranmış gərgin vəziyyət, sovet hakimiyyətinin Rusiyanın keçmiş ərazisinin hamısına lazımi qədər nəzarət edə bilməməsi Cənubi Qafqazda mövcud olan siyasi qüvvələrin qızgın fəaliyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması üçün əlverişli şərait təmin etmişdir. Belə bir Cümhuriyyəti yaratmaq üçün xalqımızın qabaqcıl düşüncəli ziyalılarına ehtiyacı var idi". XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycandan kənarada təhsil alan kifayət qədər ziyalıları və amalında Azərbaycanda demokratik bir cəmiyyətin yaranması problemi mövcud idi. Bununla bağlı Ulu Öndər Heydər Əliyev qeyd edir: "Bu ziyalılar öz intellektual potensialı, öz xalqına, millətə olan qayğısı, sədaqəti ilə Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində gedən proseslərdə iştirak etmiş və Xalq Cümhuriyyətini yaratmışdılar". Ulu Öndər Heydər Əliyev tarixi şəraitlə yanaşı, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi mühitinə də nəzər salaraq, onun xarakteristikasını vermişdir: "Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov və başqaları o illərdə yaratdıqları əsərləri ilə xalqımızda millili şüurun oyanmasına, milliliyin yüksəlməsinə böyük təsir göstərmişlər".

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru